

Uluslararası Kādî Abdülcebbar Sempozyumu 01-03 Kasım 2024, Karabük Üniversitesi / Karabük

International Symposium on Qādî 'Abd al-Jabbār
01-03 November 2024, Karabuk University / Karabük

Oğuz BOZOĞLU

Arş. Gör., Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Karabük/Türkiye
Res. Assist., Karabuk University, Faculty of Theology,
Karabük/Türkiye
oguzbozoglu@gmail.com | orcid.org/0000-0001-5715-4519 | ror.org/04wy7gp54

Mustafa ERDEMLİ

Arş. Gör., Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Karabük/Türkiye
Res. Assist., Karabuk University, Faculty of Theology,
Karabük/Türkiye
mustafaerdemli@outlook.com | orcid.org/0000-0002-0779-6932 | ror.org/04wy7gp54

Makale Bilgisi

Makale Türü

Olgu Sunumu

Geliş Tarihi

10 Aralık 2024

Kabul Tarihi

16 Aralık 2024

Yayın Tarihi

31 December 2024

İntihal

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Oğuz Bozoğlu - Mustafa Erdemli).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Article Type

Case Report

Date Recieved

10 December 2024

Date Accepted

16 December 2024

Date Published

31 December 2024

Plagiarism

This article has been scanned with iThenticate software. No plagiarism detected.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Oğuz Bozoğlu - Mustafa Erdemli).

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Öz

Bu çalışmada Uluslararası Kādî Abdülcebbar Sempozyumu'nun tanıtımı yapılmaktadır. 01-02 Kasım/2024 tarihlerinde Karabük Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen Uluslararası Kādî Abdülcebbar Sempozyumu, İslâm düşüncesinin önemli temsilcilerinden Kādî Abdülcebbar'ın entelektüel mirasını ele almayı ve çağdaş akademik tartışmalara katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Sempozyum, yüz yüze ve çevrim içi oturumlar şeklinde iki gün boyunca gerçekleştirilmiş; kelâm, fıkıh, tefsir ve felsefe gibi farklı disiplinlerde bildiriler sunulmuştur. 13 ülkeden katılımla 90 tebliğ sunulmuş; bildiriler, Kādî Abdülcebbar'ın eserleri, düşünceleri ve Mu'tezile geleneğinin çağdaş sorunlarla ilişkisi gibi konuları kapsamıştır. Sempozyum, Kādî Abdülcebbar'ın fikirlerinin modern akademik ve toplumsal meselelere yönelik değerini vurgulamış, İslâm düşüncesine yönelik yeni perspektifler geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Uluslararası katılımla gerçekleştirilen bu sempozyum, İslâm düşünce tarihine katkı sunabilme amacıyla önemli bir akademik paylaşım platformu oluşturmuş ve Kādî Abdülcebbar'ın fikirlerini güncel akademik zeminde yeniden değerlendirme fırsatı sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kādî Abdülcebbar Sempozyumu, Kādî Abdülcebbar, Mu'tezile, İslâm düşüncesi, Kelâm, Fıkıh, Tefsir.

Abstract

This study introduces the International Qādî 'Abd al-Jabbār Symposium. The International Qādî 'Abd al-Jabbār Symposium, hosted by Karabük University, aimed to address the intellectual legacy of Qādî 'Abd al-Jabbār, one of the most important representatives of Islamic thought while contributing to contemporary academic discourse. The event spanned two days and featured both in-person and online sessions, during which scholars presented papers on diverse disciplines, including kalām, fiqh, tafsir, and philosophy. 90 papers were presented by participants from 13 countries, covering topics such as Qādî 'Abd al-Jabbār's works, his thought, and the relationship between the Mu'tazilite tradition and contemporary issues. The symposium emphasized the value of Qādî 'Abd al-Jabbār's ideas for modern academic and social problems and enabled the development of new perspectives on Islamic thought. This symposium, which was held with international participation, created an important academic exchange platform to contribute to the history of Islamic thought and provided an opportunity to re-evaluate Qādî 'Abd al-Jabbār's ideas on the current academic ground.

Keywords: Qādî 'Abd al-Jabbār Symposium, Qādî 'Abd al-Jabbār, Mu'tazilah, Islamic thought, Kalām, Fiqh, Tafsir.

Giriş

Kādî Abdülcebbar (ö. 415/1025) özellikle kelâm, fıkıh usulü, tefsir gibi birçok alandaki çalışmalarıyla İslâm düşünce geleneğinde derin izler bırakmış büyük bir İslâm düşünürüdür. Mu'tezile ekolünün önde gelen temsilcilerinden biri olarak kelâm ilminin sistematik bir yapıya kavuşmasına önemli katkılar sunmuştur. Kelâm alanındaki en dikkat çekici eseri “*el-Muğnî*”de, Mu'tezile'nin

teolojik görüşlerini derinlemesine ele almış ve bu ekolün teorik temellerini ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuştur. Fıkıh usulü alanında ise “*el-Umed*” ve “*en-Nihâye fi usûli'l-fikh*” gibi eserleriyle İslâm hukuk teorisinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuş ve kelâmcıların fıkıh usulü üzerindeki etkisini artırmıştır. Kādî Abdülcebbar, akıl, vahiy ve icmâ arasındaki ilişkiyi ele alarak, İslâm düşüncesinde normatif hükümlerin temellendirilmesi açısından yenilikçi bir perspektif sunmuştur. Onun bu yaklaşımı, hususens İslâm hukuku ve kelâm disiplinleri arasındaki sınırların yeniden değerlendirilmesine olanak tanımıştır. Ayrıca Kādî Abdülcebbar, Mu'tezile'nin beş temel ilkesini detaylandırarak bu ilkeler etrafında bir ahlâk teorisi geliştirmiştir. Bu teorik çerçeveye

sadece kelâmî tartışmalarla sınırlı kalmamış, daha da ötesi İslâm ahlâkı ve epistemolojisi üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Onun özellikle ahlâk konusundaki yaklaşımları, insan fiillerinin sorumluluğunu vurgulayan bir etik sistem oluşturmuş ve bu çerçevede akıl ve vahiy arasında güçlü bir denge kurmuştur. Kādî Abdülcebâr'ın etkisi, sadece kendi dönemindeki tartışmalarla sınırlı kalmamış, öğrencisi Ebü'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044) ve sonraki dönemlerde Zeydî ve İmâmî düşünürler üzerinde de belirgin bir iz bırakmıştır. Bu etkiler, Mu'tezile düşüncesinin sonraki dönemlerde bile canlı kalmasını ve etkili olmasını sağlamıştır. Bu sebeple, Kādî Abdülcebâr, İslâm dünyasında akılcı düşüncenin, sistematik kelâmın ve hukuk anlayışının öncüsü olarak kabul edilmiş ve mirası günümüze kadar ulaşan bir düşünce lideri olarak değerlendirilmiştir. Tüm bunlara rağmen, şimdiye dek Kādî Abdülcebâr özelinde uluslararası düzeyde bir sempozyumun düzenlenmemiş olması büyük bir eksiklikti. Buna binaen Karabük Üniversitesi ev sahipliğinde organize edilen Uluslararası Kādî Abdülcebâr Sempozyumu, söz konusu eksikliğin gerektirdiği bir farkındalığın semeresi olarak organize edilmiştir. Sempozyum, Kādî Abdülcebâr'ın entelektüel mirasını ele almak ve günümüz akademi camiasında tartışmaya açmak adına bir ilke imza atmak anlamında önem arz etmektedir.

Karabük Üniversitesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı Karabük İl Müftülüğü iş birliğinde düzenlenen, ilk gün yüz yüze ve ikinci gün çevrimiçi olmak üzere iki gün süren Uluslararası Kādî Abdülcebâr Sempozyumu, Karabük Üniversitesi ev sahipliğinde, 1 Kasım 2024 Cuma günü saat 10:00'da 15 Temmuz Şehitler Konferans Salonu'nda gerçekleştirilen açılış töreniyle başladı. Sempozyum, Kur'an-ı Kerim tilavetinin ardından sırasıyla sempozyum düzenleme kurulu başkanı Doç. Dr. Ahmet Mekin Kandemir ve Karabük Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Fatih Kırışık'ın açılış konuşmalarıyla devam etti. Programa, Rektör Yardımcıları Prof. Dr. Hasan Solmaz ve Prof. Dr. Elif Çepni, dekanlar, yükseköğretim müdürleri, akademik ve idari personel ile çok sayıda davetli katıldı.

Doç. Dr. Ahmet Mekin Kandemir, sempozyumun açılış konuşmasında Kādî Abdülcebâr'ın İslâm düşünce geleneğindeki önemine değindi. Ayrıca Kādî'nin İslâm inanç esaslarını diğer dinî ve felsefî akımlara karşı savunmadaki rolünü vurguladı. Mu'tezile'nin, İslâm dünyasında rasyonel düşüncenin ve sistematik bir kelâm anlayışının gelişmesine büyük katkı sağladığını belirten Kandemir, Kādî Abdülcebâr'ın bu mezhebin en önde gelen temsilcilerinden biri olduğunu ifade etti. Özellikle, Kādî Abdülcebâr'ın en önemli eserlerinden biri olan *el-Muğnî*'nin 20. yüzyılın başlarında Yemen'de keşfedilmesinin, Mu'tezile üzerine yapılan akademik çalışmalarda bir dönüm noktası oluşturduğunu, bu keşfin mezhebin düşüncelerinin yeniden değerlendirilmesine ve anlaşılmasına önemli bir ivme kazandırdığını söyledi. Kandemir, sempozyumun, bugüne kadar Kādî Abdülcebâr hakkında birçok akademik çalışma yapılmış olmasına rağmen, onun fikirlerini ele alan ilk bağımsız ve uluslararası düzeyde bir bilimsel toplantı niteliğini taşıdığını ifade etti. Ayrıca sempozyuma 13 farklı ülkeden toplam 135 bildiri özeti gönderildiğini ve bu özetlerden 90'ının kabul edildiğini ifade etti. Bu bildirilerin kelâm, felsefe, İslâm hukuku, hadis ve tefsir gibi çeşitli alanlarda önemli katkılar sunacağını belirtti. Ayrıca, sempozyumun uluslararası niteliğinin, farklı ülkelerden akademisyenlerin bilgi ve deneyimlerini paylaşmalarına olanak tanıyacağını ve bu etkileşimin İslâm düşüncesine yeni bir perspektif kazandıracağını belirtti.

Rektör Prof. Dr. Fatih Kırışık ise konuşmasında öncelikle ilahiyat biliminin önemine değindi. Eleştirel düşünme ve mantık eğitiminin toplumda yaygınlaştırılması gerektiğine vurgu yapan

Kırışık, bu becerilerin bireylerin eleştirel ve analitik düşünce kapasitelerini geliştirmede kritik bir rol oynadığını belirtti. İlahiyat biliminin teorik çalışmalarının pratik hayata uygulanmasının önemine de değinen Kırışık, Karabük Üniversitesi'nin bu tür uluslararası organizasyonlarla hem teorik hem de pratik düzeyde katkılar sunmayı sürdüreceğini söyledi. İlahiyat çalışmalarının sadece akademik dünyada değil, toplumsal yaşamda da karşılık bulmasının büyük önem taşıdığını belirten Kırışık, bu tür sempozyumların, İslâm düşüncesinin derinlikli analizini yaparak bu bilgi birikiminin topluma yansıtılmasında kritik bir rol oynadığını ifade etti. Kādî Abdülcebbar gibi önemli bir âlimin fikirlerinin bu sempozyumda çok yönlü olarak ele alınmasının, geçmiş ile günümüz arasındaki bağın güçlendirilmesine ve bu fikirlerin günümüz meselelerine ışık tutmasına katkı sağlayacağını vurguladı.

1. Yüz Yüze Oturumlar: Kādî Abdülcebbar'ın Düşünsel Mirasından Kesitler

Saat 10:30'da başlayan ve dört tebliğin sunulduğu **Açılış Oturumu**'nun başkanlığını Prof. Dr. Metin Özdemir yaptı. İlk konuşmacı olan Prof. Dr. Ömer Türker, "Kādî Abdülcebbar'ın Mu'tezilî Düşüncedeki Yeri" başlıklı tebliğinde, Kādî Abdülcebbar'ın Mu'tezile kelâmı içerisindeki konumunu değerlendirdi. Konuşmasında, Mu'tezile'nin müteahhirün dönemi ile başlayan eleştirel okuma sürecinin, Behşemiyye ekolü temsilcisi Kādî Abdülcebbar tarafından nasıl sistematik bir yaklaşıma dönüştürüldüğünü ve *el-Muğnî* adlı eserin, Mu'tezile geleneğinin doruk noktalarından biri olarak kelâm ilmine katkısını vurguladı.

İkinci konuşmacı Prof. Dr. Hulusi Arslan, "Kādî Abdülcebbar'da Adalet İlkesi ve Müslümanların Çağdaş Sorunlarının Çözümüne Katkı Sunma İmkânı" başlıklı tebliğinde, Kādî Abdülcebbar'ın adalet ilkesini merkeze alan düşüncelerini ve bu yaklaşımın modern İslâm dünyasındaki sorunların çözümüne yönelik katkılarını ele aldı. İlahi adalet anlayışının, insanın özgür iradesini ve sorumluluğunu temellendiren bir perspektif sunduğunu belirterek, bu çerçevenin günümüz inanç problemleri ve ahlakî meseleler için nasıl bir ufuk açabileceğini tartıştı.

Üçüncü konuşmacı Prof. Dr. Mehmet Evkuran, "Kādî Abdülcebbar'da 'İlk Vâcip' Düşüncesi -Naif Dinsel İnancın Doğal Temelleri Üzerine-" başlıklı tebliğinde, Kādî Abdülcebbar'ın insan doğasına dayalı teolojik yaklaşımlarını inceledi. Tebliğinde, dinsel inancın temellerini insan doğasında

arayan bu düşüncenin, doğal teoloji ile vahiy temelli teoloji arasındaki sınırları nasıl belirlediğini ve günümüzdeki din-insan ilişkisi tartışmalarına hangi açılardan çözüm önerileri sunduğunu analiz etti.

Son konuşmacı olan Doç. Dr. Hüseyin Maraz, “Kādî Abdülcebbar Usûl-i Hamse Üzerinden Bugüne Ne Söyler?” başlıklı tebliğinde, Kādî Abdülcebbar’ın Usûl-i Hamse olarak bilinen beş temel ilkesinin modern birey ve toplum üzerindeki pratik etkilerini değerlendirdi. İlahi birlik, adalet ve insan özgürlüğü gibi kavramların hem bireysel ahlak hem de toplumsal düzen açısından taşıdığı önemi vurgulayarak, bu ilkelerin çağdaş değerler ve sosyal yapılarla nasıl uyum sağlayabileceğini tartıştı.

Prof. Dr. Ömer Türker’in başkanlığını yaptığı **1. Oturum**, saat 14:00’te başlayıp dört tebliğin sunumuyla devam etti. İlk konuşmacı olan Prof. Dr. Metin Özdemir, “Kādî Abdülcebbar Açısından Kur’ân’ın Mucize Oluşunun Rasyonel Temelleri” başlıklı tebliğinde, Kur’ân’ın mucizevî yönlerini ve bu mucizelerin rasyonel temellerini ele aldı. Kādî Abdülcebbar’ın özellikle *el-Muğnî*’nin 16. cildinde Kur’ân’ın mucize oluşunu ayrıntılı bir şekilde incelediğini belirten Özdemir, bu kapsamda kelâmcıların mucizeyi kesin bilgi ifade eden bir olgu olarak ele alışındaki şartlara değindi ve Kādî’nin bu şartlara rasyonel temeller kazandırma çabasını vurguladı.

İkinci konuşmacı olan Prof. Dr. Yunus Cengiz, “Matematikselsel Düşünme Tarzının Geride Bıraktıkları: Kādî Abdülcebbar Temelinde Bir Analiz Denemesi” başlıklı tebliğinde, Kādî Abdülcebbar’ın düşünme tarzını matematikselsel bir yöntem olarak tanımladı ve bu yöntemin Mu’tezilî geleneğin belirli alanlardaki sınırlılıklarına etkisini tartıştı. Cengiz, bu düşünme tarzının ahlâk, yorumlama ve bilgi süreçlerinde duygulara yer vermemesi gibi yönlerini ele alarak teorik dışlamalara yol açtığını ifade etti.

Üçüncü konuşmacı Prof. Dr. Osman Demir, “Kādî Abdülcebbar’ın Optik Teorisi: Görme, Yansıma, Kırılma ve İllüzyon” başlıklı tebliğinde, Kādî Abdülcebbar’ın klasik görme teorilerine yaklaşımını ve göz ışını teorisini savunuşunu analiz etti. Kādî’nin, fizikten metafiziğe uzanan bir yöntemle görme fenomenini nasıl ele aldığını açıklayan Demir, optik kavramlar üzerinden ahirette Allah’ın görülemeyeceğine dair argümanlarını değerlendirdi.

Son konuşmacı olan Prof. Dr. Recep Demir, “Halku’l-Kur’ân ve Tarihselcilik: Kādî Abdülcebbar Örneği” başlıklı tebliğinde, Kādî Abdülcebbar’ın Halku’l-Kur’ân meselesine dair görüşlerini ve bunların tarihselcilik tartışmalarıyla ilişkizliğini ele aldı. Demir, Kādî’nin Kelâm-ı Nefsîyi

reddederek Allah'ı tenzih etme çabasıyla modern tarihselci yaklaşımlar arasındaki farklılıkları ortaya koyarak, bu konuda sağlıklı bir bağ kurmanın güçlüğüne dikkat çekti.

Saat 15:30'da başlayan tüm bildirilerin Arapça dilinde sunulduğu **2. Oturuma** Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Nur Kaplan başkanlık etti. Oturumda dört tebliğ sunuldu ve her bir sunumun özeti Arş. Gör. Yusuf Devenci tarafından Türkçe olarak aktarıldı. İlk konuşmacı olan Prof. Dr. Najmaan Yaseen Abbas, “القيمة التاريخية لفكر القاضي عبد الجبار” başlıklı tebliğinde, Kādî Abdülcebbar'ın, Mu'tezilî düşünceyi temsil eden en önemli şahsiyetlerden biri olarak, akli ve tevhid ilkesini merkeze alan yaklaşımlarını ele aldı. Abbas, Kādî Abdülcebbar'ın eserlerinin İslâm düşünce tarihindeki yerini, Mu'tezile'nin gerilemeye başladığı bir dönemde nasıl bir entelektüel canlılık kazandırdığını ve akli yaklaşımlarının Mu'tezilî mirası zenginleştirdiğini vurguladı.

İkinci konuşmacı Prof. Dr. Mohamed Ali Mohamed, “أهمية القاضي عبد الجبار في الفكر المعتزلي” başlıklı tebliğinde, Kādî Abdülcebbar'ın, Mu'tezile düşünce geleneğini hem teorik hem de pratik açıdan nasıl geliştirdiğini inceledi. Mohamed, Kādî'nin, önceki Mu'tezilî âlimlerin görüşlerini derinlemesine özümseyip bunlara yeni yorumlar getirdiğini, akli yöntemlerle hurafeci yaklaşımları eleştirdiğini ve İslâm hukukunda yetkin bir yorumcu olarak Mu'tezile'nin ilkelerini savunduğunu ifade etti.

Üçüncü konuşmacı Dr. Öğr. Üyesi Thaeer Alhallak, “المسالك المنهجية العامة لدى القاضي عبد الجبار في دراسة الأديان” başlıklı tebliğinde, Kādî'nin, dinler tarihine ilişkin çalışmalarında benimsediği yöntemleri ve bu yöntemlerin, farklı inanç sistemlerini eleştirme biçimini değerlendirdi. Alhallak, Kādî'nin özellikle “*el-Muğni*” ve “*Tesbîtü delâilî'n-nübüvve*” adlı eserlerinde yer alan din eleştirileriyle hem dinî metinlerin tarihi sürecini hem de mantıksal çelişkilerini analiz ettiğini vurguladı.

Son konuşmacı olan Dr. Öğr. Üyesi Nebil Fouli Mohamed, “عند القاضي عبد الجبار دليل الحدوث وإشكالاته” başlıklı tebliğinde, İslâm kelâmında önemli bir yer tutan Hudûs Delili'nin Kādî Abdülcebbar tarafından ele alınışını inceledi. Mohamed, Kādî'nin, Hudûs Delili'ni tarihsel ve eleştirel bir perspektifle ele aldığını, delilin felsefi ve mantıksal temellerini yeniden yapılandırarak, Mu'tezilî düşünceye önemli katkılar sunduğunu belirtti.

Saat 16:45'te sona eren ikinci oturum sonrasında sempozyumun birinci günü oturumları sona ermiş oldu. Oturumların hemen akabinde Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim elemanlarının katkılarıyla tertip edilen musiki dinletisi icra edildi. Musiki dinletisinden sonra sempozyumun misafir katılımcıları, Karabük Üniversitesi rektörlük binası senato odasında Rektör Prof. Dr. Fatih Kırışık ile tekrardan bir araya geldiler. Toplantıda tanışma faslından sonra kısaca sempozyum değerlendirmesi yapıldı ve ülke genelindeki mevcut ilahiyat eğitimi hakkında genel görüş ve öneriler samimi bir havada müzakere edildi. Toplantı sonrası ise Safranbolu Mola Restaurant'ta sempozyum katılımcıları adına tertip edilen akşam yemeğine topluca iştirak edildi.

2. Çevrim İçi Oturumlar: İstatistiksel Veriler, Yöntemsel Esaslar ve Multidisipliner Yansımalar

Sempozyumun ikinci günü oturumlar toplamda üç farklı salonda (Muğnî, Muhtasar ve Emâlî) çevrimiçi gerçekleştirildi. Her bir salonda 7 oturum olacak şekilde toplam 21 oturum düzenlendi ve oturumlarda toplam 77 bildiri sunuldu. Sempozyumda Irak, Ürdün, Malezya, İsviçre, Fas, Cezayir, Suriye, Amerika, İngiltere, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Katar ve Azerbaycan gibi çeşitli ülkelerden uluslararası düzeyde birçok yabancı araştırmacı sunum yaptı. Bu sebeple Türkçe

oturumların dışında 6 oturum Arapça, 1 oturum ise İngilizce olarak gerçekleştirildi. Oturumlar sabah saat 09:30'da başlayıp akşam 19:15'e kadar devam etti.

En fazla tebliğin sunulduğu alan Kelam oldu. Kelam alanına yönelik toplam 29 tebliğ sunulurken, bunu sırasıyla Tefsir (7 tebliğ), Hadis (6 tebliğ), Felsefe (4 tebliğ), Mezhepler Tarihi (6 tebliğ), Fıkıh (7 tebliğ) ve Siyaset (4 tebliğ) takip etti. Sempozyum programının, her oturum belirli bir disipline odaklanacak şekilde tasarlandığı görüldü.

Tebliğ başlıklarının belirlenmesinde bir araştırma yöntemi olarak, her ne kadar keskin çizgilerle ayırma gidilmesi pek mümkün olmasa da genel itibarıyla şu beş esasın benimsendiği görüldü: Eser odaklı yakın okumalar, kavram haritaları, karşılaştırmalı perspektifler, tarihsel ve mezhepsel bağlamlar ve metodolojik inşalar. Zira bazı tebliğler, Kādî'nin belirli eserlerini veya bu eserlerin ilgili bölümlerini titizlikle ele alarak metinsel çözümlemesini yaparken bazıları da "mucize", "adalet", "teklif" ve "nübüvvet" gibi belirli temel kavramların etrafında yoğunlaştı, bu kavramların Kādî'nin düşünce sistemi içinde nasıl temellendirildiğini, hangi anlamsal dönüşümlerden geçtiğini ve hangi entelektüel sorunlara yanıt olduğunu irdeledi. Kimi tebliğler de Kādî'nin fikirlerini diğer mezheplerin, ekollerin veya farklı dinî/felsefî geleneklerin görüşleriyle yan yana getirerek benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmayı amaçladı. Aynı şekilde birtakım tebliğler Kādî'yi, içinden çıktığı tarihsel ve mezhepsel bağlamla etkileşim halinde inceledi, bazıları da yöntemsel araçlara odaklanarak Kādî'nin delillendirme stratejileri, akıl-vahiy dengesi, mantıksal çıkarım biçimleri veya kalamî argüman yapılarına dair yaklaşımları üzerinde durdu. Böylelikle metinsel mercek esasına dayalı 5, teorik anlam düşümleri esasına dayalı 32, mukayeseli diyalog zeminlerini baz alan 14, tarih ve mezhep temelli incelemeleri merkeze alan 8 ve son olarak yöntem ve argümantasyona dayanan 18 tebliğ olmak üzere çevrim içi oturumlarda toplamda 77 tebliğ sunulmuş oldu.

Birkaç örnekle çevrim içi tebliğlerin muhtevasına kısaca değinmek gerekirse eser odaklı çalışmalar arasından Doç. Dr. Fikret Özçelik, "Mu'tezilî Anlayışının Hadis Yorumuna Etkisi: Kādî Abdülcebâr'ın *el-Emâlî* Adlı Eseri Üzerinde" başlıklı tebliğiyle; Dr. Öğr. Üyesi Samet Karahüseyin ise "Kādî Abdülcebâr Düşüncesinde Bazı Tasavvufî Kavramlar: *el-Emâlî* Adlı Eseri Bağlamında Bir İnceleme" başlıklı tebliğiyle katkı sundu. Özçelik, Kādî Abdülcebâr'ın *el-Emâlî* adlı eserindeki hadis şerh metodunu inceleyerek, Mu'tezilî düşüncenin hadis yorumculuğuna etkilerini ele aldı. Sunumunda, Kādî'nin mezhebi eğilimleri, ilmi tarafsızlığı ve özellikle sahabe ile mucizelere yönelik yaklaşımlarındaki özgün tutumlarını vurguladı. Karahüseyin ise Kādî'nin yine *el-Emâlî*'sindeki hadis rivayetlerini ve tasavvufî kavramlara yaklaşımını inceleyerek, onun kelâmî sistematiğinde zühd, takvâ ve güzel ahlâk gibi unsurların iman nazariyesindeki yerini ele aldı. Ayrıca, hadis rivayetlerine yönelik eleştirel bir usûl yaklaşımı sergilemediğini ve tasavvufî düşüncenin kelâm sistematiği üzerinde önemli etkileri olduğunu vurguladı.

Doğrudan belirli kavramlara odaklanan tebliğler arasında ise Dr. Meliha Bilge'nin "Kādî Abdülcebâr'ın Mûcize Anlayışı" başlıklı tebliği, Dr. Öğr. Üyesi Sami Turan Erel'in "Kādî Abdülcebâr'ın İdrak Teorisinin Metafizik Boyutları" başlıklı tebliği, Dr. Veysel Eliş'in "İ'timâd Teorisi (Fiziksel Bir Anlayış)" ve Prof. Dr. Fethi Kerim Kazanç'ın "Kādî Abdülcebâr'ın Kelâm Kozmolojisinde Nedensellik Meselesinin Tahlili" başlıklı tebliği gibi birçok tebliğ yer aldı. Bilge, Kādî Abdülcebâr'ın mûcize anlayışını Mu'tezilî gelenek bağlamında ele alarak, mûcizenin

Allah'ın kudreti ve yaratılmışların gücü dâhilindeki âdetleri bozması şeklinde iki kategoride değerlendirilmesine değindi. Kādî'nin, mûcizeyi âdet teorisine dayandırarak yaptığı açıklamalarını ve toplumsal âdet ile sâbit âdet ayrımını nasıl kullandığını vurguladı. Erel ise Kādî Abdülcebbar'ın idrak teorisini metafizik boyutlarıyla ele alarak, idrak eden öznenin ve idrak edilen nesnenin tanımlarına değindi. İdrakin gerçekleşme şartları ve bu süreçte nesnelliğin önemini vurgulayan yazar, teorinin Tanrı'nın ahirette görülüp görülemeyeceği meselesiyle uyumlu olduğunu ifade etti. Eliş, Kādî'nin i'timâd teorisini ele alarak, nesnelerin hareket ve yansıma eğilimlerinin tabiatlarından değil, i'timâdlardan kaynaklandığını vurguladı. Ayrıca Kādî'nin, tabiatçı teoriye ve nedensellik anlayışına yönelik eleştirilerine değinerek, i'timâdın zorunlu nedenselliği reddeden bir model olarak önemini açıkladı. Kazanç ise Kādî Abdülcebbar'ın nedensellik anlayışını, Mu'tezilî kelâm kozmolojisi bağlamında ele alarak illet ve sebep kavramlarına dair özgün yorumlarına değindi. Kādî'nin, katı determinizmi reddederek esnek ve olumsal bir nedensellik anlayışını benimsemesi ve bu anlayışı itimâd teorisine temellendirmesi üzerinde duruldu.

Fatmanur Örsdemir'in "Atomculuk ile Anti-Atomculuk Zemininde Kādî Abdülcebbar ve Câhız'ın Ahlâk Anlayışları" başlıklı tebliği, Doç. Dr. Ayhan Işık'ın "Kādî Abdülcebbar ve Abdülkâhîr el-Bağdâdî'nin İsmâiliyye/Bâtıniyye Fırkasına Yönelik Eleştirileri" başlıklı tebliği ve Şuheda Bozyel ile Zeynep Büşra Özdemir'in "Teklifin Aklî ve Sem'î Zemini Olarak Hüküm Teorisi: Kādî Abdülcebbar ve Kādî Bâkılânî Karşılaştırması" başlıklı tebliğleri ise araştırmalarında çok yönlü mukayeseli yaklaşımları merkeze alan tebliğlerden bir kaçını oluşturdu. Örsdemir, Kādî Abdülcebbar ve Câhız'ın (ö. 255/869) ahlâk düşüncelerini atomculuk ve anti-atomculuk zemininde karşılaştırarak, fizik teorilerinin ahlâk anlayışlarına yönelik etkilerine değindi. Bunun yanında Kādî Abdülcebbar'ın yükümlülük temelli ahlâk anlayışı ile Câhız'ın insanın doğasını ve karakter inşasını merkeze alan ahlâk yaklaşımı arasındaki farklılıkları vurguladı. Işık, Kādî Abdülcebbar'ın *Tesbitü delâ'ili'n-nübüvve* adlı eseri ile Abdülkâhîr el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) *el-Fark beyne'l-fırak* adlı eserinde İsmâiliyye/Bâtıniyye fırkasına yönelttikleri eleştirileri mukayeseli olarak ele aldı. Çalışmada, her iki âlimin İsmâiliyye'nin görüşlerini çürütme yöntemleri ile bu eleştirilerin İslam mezhepleri tarihindeki yerini vurguladı. Bozyel ve Özdemir, Kādî Abdülcebbar ve Kādî Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) hüküm ve teklif teorilerini karşılaştırarak, bu teorilerin mezheplerin temel ilkeleri doğrultusunda şekillendiğini ve teklif anlayışıyla doğrudan ilişkili olduğunu vurguladılar. Ayrıca Kādî Abdülcebbar'ın aklî teklif anlayışına dayalı hüküm teorisi ile Bâkılânî'nin sem'î delil merkezli şer'îlik vurgusu arasındaki farklılıklara değindiler.

Tarihsel, mezhepsel veya farklı dinlere karşı yaklaşımların da ele alındığı sosyo-politik arka plana vurgu yapan tebliğlere ise Dr. Bahattin Karakuş'un "Mu'tezilî Âlim Kādî Abdülcebbar Şâfiî miydi?" başlıklı tebliği, Dr. Öğr. Üyesi Betül Yurtalan'ın "Kādî Abdülcebbar'ın İsmâîlîlik Eleştirileri: Sosyo-Politik Bağlamda Bir İnceleme" başlıklı tebliği ve Prof. Dr. Mehmet Alıcı'nın "Kādî Abdülcebbar'ın Mecûsîlik Algısı" başlıklı tebliği örnek teşkil edenlerdendi. Karakuş, Kādî Abdülcebbar'ın Şâfiî mezhebine bağlılık iddiasını, usûl ve fûrû meseleler üzerinden analiz ederek bu görüşün isabetli olmadığını ortaya koydu. Bu görüşünü Kādî Abdülcebbar'ın İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) usûl anlayışına muhalefet ettiği ve Şâfiî mezhebinin temel hükümlerinden farklı görüşler benimsediği iddialarıyla temellendirdi. Yurtalan, Kādî Abdülcebbar'ın İsmâîlîlik eleştirilerini dönemin sosyo-

politik bağlamında ele alarak, onun Fâtımîler ve Karmatîlere yönelik değerlendirmelerine değindi. Yanı sıra Kādî Abdülcebbar'ın özellikle *Tesbitu delâ'ili'n-nübüvve* adlı eserindeki İsmâîlîlik karşıtı görüşlerinin kapsamını ve bu eleştirilerin İslam mezhepleri tarihindeki yerini ele aldı. Alıcı ise Kādî Abdülcebbar'ın Mecûsî geleneğe yaklaşımını ve düalist tanrı tasavvuruna karşı geliştirdiği eleştirileri ele aldı. Kādî'nin Mecûsî dini metinlerinden aktardığı bilgileri analiz ederek, bu geleneği bütüncül bir şekilde mi yoksa parçalı bir bakış açısıyla mı ele aldığını sorguladı ve bu durumun kelâm literatürüne etkisini vurguladı.

Yöntem, usul, delillendirme, yorumlama stratejileri ve hermenötiğin ele alındığı metodolojik inşaa esasına dayalı tebliğlere ise Dr. Öğr. Üyesi Soner Aksoy'un "Kādî Abdülcebbar'ın Kur'an Yorumunda Dilde Zâhirlik Olgusunun Yeri ve Önemi: Tenzîhu'l-Kur'ân Ekseninde Bir İnceleme" başlıklı tebliği, Dr. Öğretim Üyesi Mesut Erzi'nin "Kelâmcı Kimliğin Tefsir Ameliyesindeki İşlevi ve Önemi -Kādî Abdülcebbar Örneği-" başlıklı tebliği, Prof. Dr. Harun Çağlayan'ın "Anlambilim Açısından Kādî Abdülcebbar'da Din Dili" başlıklı tebliği ve Prof. Dr. Bilal Aybakan'ın "Kādî Abdülcebbar Özelinde Mu'tezile Fıkıh Usûlü Anlayışı" başlıklı tebliği örnek teşkil edebilecekler arasındaydı. Aksoy Kādî Abdülcebbar'ın *Tenzîhu'l-Kur'ân* adlı eserindeki dilde zâhirlik olgusuna dayalı yorum anlayışını inceleyerek, onun Kur'an kelimelerinin anlamını Arap dilindeki yaygın kullanıma atfen açıklama yöntemine değindi. Kādî'nin dilde zâhirlik ilkesini hem tefsir yaklaşımında temel bir yöntem olarak kullandığını hem de zaman zaman mezhebî temayüllerini desteklemek için bu yöneme başvurduğunu ifade etti. Erzi, Kādî Abdülcebbar'ın Kur'an tefsirinde gerekli gördüğü kelâmî bilgi birikimini ve bu bilginin tefsir ameliyesindeki işlevini ele aldı. Kādî'nin kelâm ilmini tefsir için temel bir şart olarak kabul ettiğini, nassların doğru anlaşılması için aklî ve kelâmî yöntemlere öncelik verdiğini vurguladı. Çağlayan, Kādî Abdülcebbar'ın din dili anlayışını ele alarak, dil ile düşünce ve iman arasındaki güçlü bağa dikkat çekti. Din dilinin doğru anlaşılmasının, vahyin ve tanrısal niteliklerin doğru yorumlanması açısından önemini vurgulayan Kādî'nin, bu süreçte anlambilim ilkelerine ve dönemin dilsel kullanım biçimlerine verdiği öneme değindi. Son olarak Aybakan ise Kādî Abdülcebbar'ın Mu'tezile fıkıh usûlü anlayışını ele alarak, onun kelâmcı fıkıh usûlünün teorik bir bütünlüğe kavuşmasındaki rolünü vurguladı. Özellikle *el-Muğnî* adlı eserinin 17. cildi üzerinden Mu'tezile fıkıh usûlünün temel parametrelerine ve Kādî'nin bu alandaki etkisine özetle değindi.

Değerlendirme

Kādî Abdülcebbar'ın düşünceleri ve etkileri, modern İslâm düşüncesi ve kelâm tartışmaları açısından kritik bir öneme sahiptir. Geç dönem Mu'tezilî kelâmcı olan Kādî Abdülcebbar, kelâm ve fıkıh disiplinlerinin yanı sıra tefsir, hadis ve dinler tarihi gibi alanlarda da önemli katkılarda bulunarak yaşadığı dönemin entelektüel atmosferine derin bir etki bırakmıştır. Özellikle 20 ciltten oluşan *el-Muğnî* adlı eseri, Mu'tezilî düşüncenin temel kavramlarının, metodolojisinin ve diğer kelâm ekollerine yönelik eleştirilerinin sistematik bir biçimde ele alındığı en kapsamlı kaynaklardan biri olarak öne çıkmaktadır. Kādî Abdülcebbar, Mihne sonrası Mu'tezile'nin sarsılan itibarını onarma gayretiyle ekolü daha mutedil ve rasyonel bir çizgiye çekmeye çalışmış, bu çabasıyla Mu'tezilî düşüncüyü sonraki dönem İslâm âlimleri nezdinde tartışmaya açmıştır. Bu bağlamda, onun felsefî yaklaşımlarını, kelâmî perspektiflerini ve İslâm düşüncesine yaptığı

katkıları derinlemesine inceleme ihtiyacı, çağdaş akademik çevrelerde giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Bu çerçevede, Karabük Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen Uluslararası Kādî Abdülcebâr Sempozyumu, Kādî Abdülcebâr'ın çok yönlü ve zamana meydan okuyan fikirlerini ele almak, entelektüel mirasını bilimsel bir çerçevede yeniden değerlendirmek ve bu mirasın çağdaş İslâm düşüncesine olan etkilerini tartışmaya açmak açısından önemli bir fırsat sunmuştur. Sempozyumda kelâm, fıkıh, tefsir ve felsefe gibi farklı disiplinlerden gelen bildiriler, Kādî Abdülcebâr'ın düşüncelerinin çok boyutlu yapısını gözler önüne sermiştir. Özellikle, onun usûl-i hamse, adalet, teklif, nübüvvet ve mucize anlayışı gibi birtakım temel kavramlarının yeniden yorumlanması, günümüz akademik tartışmalarına önemli açılımlar sunmuştur. Sempozyum hem yüz yüze hem de çevrim içi oturumlarla gerçekleştirilmiş; böylece farklı ülkelerden akademisyenlerin bilgi ve tecrübe paylaşımına imkân tanıyan küresel bir akademik platform oluşturulmuştur. Sempozyum, 13 farklı ülkeden gelen akademisyenlerin sunduğu 90 tebliğ ile Kādî Abdülcebâr'ın entelektüel birikiminin tahlili ve günümüz sorunlarına nasıl ışık tutabileceği konusunda ufuk açıcı bir işlev görmüştür.

Sonuç olarak, Uluslararası Kādî Abdülcebâr Sempozyumu, İslâm düşünce tarihine yönelik akademik çalışmalara önemli katkılar sunmayı amaçlayan kapsamlı bir etkinlik olmuştur. Katılımcı akademisyenlerin yoğun ilgisine mazhar olan sempozyum, Kādî Abdülcebâr'ın düşünce sistemini disiplinler arası bir perspektifle ele alma imkânı sunarak Mu'tezile geleneğinin modern akademik çevrelerde yeniden ele alınmasına vesile olmuştur. Bu yönüyle sempozyum, İslâm düşünce tarihine ilişkin yeni yaklaşımların geliştirilmesine zemin hazırlamış, çağdaş İslâmî ilimlerdeki tartışmalara katkıda bulunmuştur. Hem yüz yüze hem çevrim içi olarak zenginleştirilen bu organizasyon, İslâm düşüncesine yönelik yeni bakış açıları kazandırmanın ötesinde, Kādî Abdülcebâr'ın fikirlerinin günümüz meselelerine dair yol gösterici olabileceğini ortaya koymuştur.